

Євген ЧОРНОІВАНЕНКО

ВЕРСІЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ІСТОРІЇ

"Подібно до письменника, історик літератури теж здійснює відбір, оцінку й узагальнення фактів. Тільки, замість зображення й вираження, пропонує понятійну систему мислення, котра дає одну чи кілька версій літературної історії. І, ясна річ, запрошує до дискусії".

В. В. Фащенко

Словами, винесеними в епіграф, закінчується одна з останніх статей Василя Васильовича "Про діалогічне дослідження літератури", надрукована в 3-му випуску наукового збірника "Проблеми сучасного літературознавства", що видається філологічним факультетом Одеського університету [1]. В цій невеликій праці В. В. Фащенко якраз пропонує свою версію — тобто концепцію українського літературного процесу в ХХ ст. Я з великим інтересом ознайомився з статтею ще в рукописі, готуючи її до друку. Мою зацікавленість легко зрозуміти, бо в своїй книзі [2] я відважився запропонувати концепцію російського літературного процесу в ХХ ст. Кожен з нас працював на своєму матеріалі, у кожного свій підхід до дослідження літературного процесу. Тому для мене було надзвичайно важливо і цікаво з'ясувати, як співвідноситься моя теоретична побудова з концепцією видатного вченого. Крім того, слід враховувати, що і українська, і російська (як і грузинська, литовська, молдавська...) літератури за радянських часів розвивалися в умовах єдиної — ра-

дянської — культури. Це означає, що найбільш загальні закономірності їх розвитку мають співпадати або бути вельми близькими. Чи відобразилась ця близькість у близькості наших концепцій?

Викладу по можливості стисло суть своєї. Спираючись на ідеї деяких відомих сучасних культурологів та літературознавців, я виходжу з того, що література не завжди була художньою. На протязі цілої ери — від часів Арістотеля до часів Гегеля — вона була риторичною. Риторичність і художність — це два стани природи літератури. Риторичність і художність — це наукові поняття, позбавлені будь-якого оціночного — компліментарного чи пейоративного — значення. Художня література не краща і не гірша риторичної: вони просто зовсім різні, а тому підхід до них обох з якимись єдиними критеріями слід вважати неприпустимим, хоча він і продовжує панувати в літературознавстві. Риторична література є органічним породженням культури традиції. Кінець XVIII — початок XIX ст. був періодом остаточної руйнації основ культури традиції, періодом, коли євро-

пейська людина ясно усвідомила себе індивідуальністю. Новій культурі і новій самосвідомості людини відповідала нова література — художня. В той же час законодавицею для мистецтва і літератури виступає вже не риторика, яка протягом багатьох століть виконувала цю роль, а естетика (ось чому художню літературу я вважаю можливим визначити як літературу естетичного типу). Зрозуміло, що нова культура і нова література не з'являються, як *deus ex machina*. Їх розвиток, який починається ще в добу Ренесансу, бів повільним, важким і, крім того, він нерівномірно протікав у різних регіонах Європи. Тому будь-які хронологічні межі тут досить умовні.

На таких концептуальних підвалинах будується і періодизація російського літературного процесу, що пропонується мною. Згідно з нею: а) до середини XVII ст. російська література являє собою літературу релігійно-риторичного типу; б) з середини XVII до другої третини XIX ст. вона являє собою літературу світсько-риторичного типу; в) з другої третини XIX ст. — це вже література естетичного типу, тобто література, яка знаходиться в стані художності. Як бачимо, в російській словесності на протязі дев'яти століть послідовно змінюються три типи літератури. Період кінця XVIII — початку XIX ст., який багато що змінив у європейській культурі та цивілізації, багато що змінює і у природі літератури. Звернення митців до досвіду мистецтва давнини і середньовіччя, Ренесансу і бароко, до досвіду примітивного та традиційного мистецтва призводило до того, що в мистецтві того часу починають активно виявлятися риси, притаманні різним типам художньої свідомості, а в літературі — риси, притаманні різним типам літератури. В цілому література лишається художньою, але тільки в цілому. Це означало, що епоха монопольного панування одного типу літератури завершилась.

В чому ми вбачаємо специфіку літературного процесу радянської доби? Як нам видається, одразу після революції

влада приступає до цілеспрямованого будівництва культури, що генетично й типологічно була спорідненою середньовічній культурі. Чи не найважливішим завданням цього будівництва було формування нової свідомості: людина мала перестати відчувати себе індивідуальністю і знов стати "колективною людиною". Таким чином, будівництво радянської культури означало інволюцію культури. З цих умов неминучою була й інволюція літератури. В своїй книзі я показую, як в різних аспектах проходила ця інволюція, а саме повернення літератури із стану художності до стану риторичності. Література соцреалізму — це, безперечно, література риторичного типу. Ясна річ, не вся література тієї доби була літературою соцреалізму. Це означає, що радянський період характеризується співіснуванням риторичної літератури і літератури художньої за умови домінування першої. Але процес культурної та літературної інволюції є властивим саме для сталінського періоду. Після XX з'їзду (1956) настає період "відлиги", коли культура і література починають знов розвиватися (хай повільно, важко, з зупинками) еволюційним шляхом. Для літератури це означало повернення до стану художності та засвоєння принципів постмодерністського мистецтва. Таким ми бачимо розвиток російської літератури.

Концепція розвитку української літератури, викладена В. В. Фашенком у його статті, в основних своїх положеннях не тільки не суперечить нашій, але є вельми близькою до неї, що виявляється почасти навіть на термінологічному рівні. Так, характеризуючи в цілому українську літературу XX ст., Василь Васильович відзначає: "Як тип, як художня система уявлень про світ і людину, українська література XX віку належить, після Давнини й Середньовіччя, до Нового часу, точніше — до Новітнього. Тобто вона будується на естетичних засадах, хоча в значній своїй частині послуговувалася, особливо в 30—50-ті роки, поцінувальними постулатами дидактично-риторичної літератури минулих століть" [1, 19]. Відзначимо, по-пер-

ше, що обидві концепції будуються на понятті "тип літератури". По-друге, звернімо увагу на думку вченого про те, що українська література до 30-х і після 50-х років була літературою художньою ("будувалась на естетичних засадах"), а в 30—50-ті роки вона більше схожа на риторичну літературу, хоча й не вся ("в значній своїй частині"). Звідси логічно випливає, що й в українському літературному процесі тієї доби співіснували література риторичного типу і література естетичного типу.

Останній висновок підтверджується й іншими міркуваннями В. В. Фашенка. Так, характеризуючи традиційне і нове в українській літературі ХХ ст., він пише: "Ймовірно, що з минулого століття у наш вік перейшли, оновившись, збагатившись самобутніми барвами, два творчі методи, котрі доцільно позначити термінами "неоромантизм" і "неореалізм". І виникли два нові — "неокласицизм" і "соціалістичний реалізм" [1, 20—21]. Ідея про те, що у ХХ ст. поруч з соцреалізмом виникає неокласицизм, спочатку дивує. Справа в тому, що, як доведено в багатьох дослідженнях, соціалістичний реалізм був мистецтвом нормативним і, як такий, був "кровним родичем" класицизму ХVІІ—ХVІІІ століть. Варто згадати, наприклад, що у написаному сорок років тому трактаті "Що таке соціалістичний реалізм?" А. Синявський дійшов висновку: "Ми прийшли до класицизму". В зв'язку з цим виникає питання: невже в літературі одночасно народжуються два чи не тотожні творчі методи? Відповідь на це питання ми знаходимо у тому фрагменті статті, де Василь Васильович дає характеристику неокласицизму: "На специфічному пізнанні ґрунтується і метод неокласицизму М. Зерова, М. Рильського, М. Драй-Хмари, П. Филиповича, О. Бургардта, О. Ольжича, М. Ореста, О. Стефановича, Ліни Костенко. Попри різне ставлення до ідеї державності та влади, для них усіх справжня людина — це витвір національної й інтернаціональної культури, котра, як і природа, є вічною окрасою буття, джерелом високої моральності, захистом

від печерних інстинктів "перетворювачів" дійсності. Художнє мислення неокласиків завершується у витончених пластичних формах, зокрема у таких випробуваних жанрах, як сонет, октава, катрени, терцини, рондо, інкрустації, драматичні поеми, поеми-видіння" [1,22]. Прочитавши цю характеристику, розумієш, що цей "неокласицизм" був зовсім несхожим на соціалістичний реалізм, точніше — чи не у всьому протилежним останньому. Та й творчість названих вченим авторів аж ніяк не позначена нормативністю. І тоді стає ясно, що під "неокласицизмом" Василь Васильович розумів те, що можна назвати — може трохи точніше — "неокласикою". Підтвердженням тому є й те, що В. В. Фашенко каже про "художнє мислення неокласиків", а не "неокласицистів".

Отже, поруч з соціалістичним реалізмом існував творчий метод, який спирався на кращі гуманістичні та естетичні традиції минулого. "Неокласика" була літературою глибоко художньою, чим і відрізнялася від риторичної літератури соцреалізму. Таким чином, співіснування двох дуже різних творчих методів означало співіснування двох різних типів літератури.

В статті, що розглядається, В. В. Фашенко пропонує свою періодизацію українського літературного процесу ХХ століття: "У великому періоді розвитку Новітньої української літератури на основі переваг творчих методів і стилів можна виділити три етапи:

1. 10—20-і роки — зародження і розвиток полісемії творчих методів і стилів;
2. 30—50-і роки — панування в радянській Україні соціалістичного реалізму;
3. 60—90-і роки — відродження багатоголосся в стильовому розвитку літератури" [1,23].

З запропонованою Василем Васильовичем періодизацією важко не погодитись, адже вона цілком точно відображає домінуючі тенденції розвитку української літератури ХХ ст. Для нас же важливим є й те, що ці тенденції повною мірою відповідають тенденціям, які були влас-

тиві російській літературі ХХ ст. І це логічно, бо в передреволюційний період українська і російська літератури були складовими частинами європейської літератури, розвиток якої характеризувався певними загальними закономірностями, а в післяреволюційний час вони стають складовими частинами радянської літератури, розвиток якої також характеризувався певними загальними закономірностями, хоча й зовсім іншими ніж ті, що обумовлювали європейський літературний процес.

Стислу, але містку і точну характеристику дає В. В. Фащенко і літературі останніх двох десятиліть: "У 80-х роках соціалістичний реалізм пригасає, а згодом і зовсім зникає. Він поступається місцем іншим художнім напрямам, зокрема неоавангардизму, який, послуговуючись прийомами натуралізму, футуризму і міфологізму, полемізує з попередньою літературою, розвінчуючи її соціально-моральні ідеали та естетику (Ю. Андрухович, Оксана Забужко, І. Іов, О. Ірванець, Л. Кононович, В. Медвідь, Є. Пашковський, В. Тарнавський та ін.). "Нова хвиля" в українській літературі пропонує читачам нетрадиційні жанри, якісь викличні тексти. Феномен цей наукою лише починає осягатися, але відчувається в ньому ідея прощання з ілюзіями ХХ віку" [1, 23]. Відзначені явища свідчать про те, що згасання соціалістич-

ного реалізму означало для української літератури не тільки остаточне повернення до принципів літератури естетичного типу, а й входження в постмодерністський період, який характеризується полемікою і відштовхуванням від принципів художності. Це також, як відзначалося вище, є властивим для сучасної російської літератури.

Невелика стаття В. В. Фащенко є надзвичайно місткою і глибоко концептуальною. Вдумаємось: в ній дано всебічну, хоч і стислу, характеристику української літератури ХХ ст. в цілому і окремих її напрямів, а також запропоновано періодизацію її розвитку. Ця праця вченого є вельми помітним здобутком сучасної науки про літературу. Вона, безсумнівно, ще довго слугуватиме об'єктом пильного вивчення науковцями. Така вже вдача Майстра — і невеличка робота стає у нього не дрібницею, а маленьким шедевром.

Цитована література:

1. **Фащенко В. В.** Про діалогічне дослідження літератури / Проблеми сучасного літературознавства. — Вип. 3. — Одеса: Маяк, 1999, — С. 18—23.
2. **Черпюк-Ващенко Е. М.** Литературный процесс в историко-культурном контексте. Развитие и смена типов литературы и художественно-литературного сознания в русской словесности XI—XX веков. — Одеса: Маяк, 1997. — 712 с.